

Relative Constructions in Turkish, Geoffrey Haig, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1998, (Turcologica: Bd. 33), ISBN: 3-447-04004-1, 254 sayfa.

Geoffrey Haig'in 1997 yılında Kiel Üniversitesi'ne doktora tezi olarak sunduğu çalışmasına dayalı bu eser, son dönemlerde genelde dünya dillerinin, özeldense Türkçenin sentaksının farklı yönlerinin farklı sentaktik teoriler ışığında incelendiği analitik eserler arasında önemli bir yer tutar. Bu çalışmanın en önemli özelliği, genel olarak şu ana kadar bölük pörçük olarak yapılmış ve henüz kuralları ve incelikleri tam olarak ortaya konmamış Türkçe cümlelerdeki relatif yapıları (bağımlı sıfat yan cümlecikleri ve sıfat-fiil yapıları) derli toplu olarak mevcut verilerin ve değerlendirmelerin ışığında ortaya koyup yeni bir anlayışla, Christian Lehmann'ın fonksiyonel-tipolojik teorisi bağlamında irdelemesidir.

Yazar bu çalışmasının amacının "a. Relatif yapı, yarattığı kendi fonksiyonuyla nasıl bir ilişki içindedir?, b. Türkçe relatif yapılarla diğer dillerdeki relatif yapılar arasındaki farklılıklar nelerdir?, c. Türkçe relatif yapılar cümlelerdeki diğer komşu yapılarla nasıl bir ilişki içindedir?" gibi sorulara belirlediği teorik çerçevede cevaplar aramak olduğunu söyler.

Yazar eserin bu başlangıç kısımlarında çok kısa olarak, kendi dönemine kadar Türkçedeki relatif yapılar üzerine yapılmış çalışmaları değerlendirir. Burada Türkçe dilbilgisi kitaplarında bu konunun gerekli şekilde ele alınmadığını ve kısaca geçiştirildiğini söyleyen yazar, Batıda yeni teorilerin ışığı altında yapılan çalışmaların da oldukça zorlama olduğunu belirtirken Johanson ve Erdal gibi Türkologların fikirleriyle de bu fikrini destekler. Bu bağlamda yazar, özellikle üretimi dil bilimcilerin yaptıkları çalışmaları, İngilizcenin yapısı için ortaya konmuş kuralları Türkçeye sığ bir taklitçilikle, anlamsızca zorlayarak uyarlamaya çalıştıkları için haklı olarak eleştirir ve değersiz bulur. Bundan dolayı yazar, incelediği örnek malzemeyi tamamıyla doğal ve kullanılan cümlelerden seçer ve teorik veya tahmini olarak oluşturulmuş yapma cümle ve metinlerden uzak durur. Lehmann'ın fonksiyonel-tipolojik teorisini kendi çalışmasına esas alan yazar, bu teorinin, dili dinamik ve kendi kendini çeşitli fonksiyonlar için düzenleyen bir proses olduğu fikrine dayandırdığı ve dil incelemeleri ve karşılaştırmalarının da dilin fonksiyonları temelinde yapılması gerektiğini savunduğu için benimsediğini dile getirir. Bu yaklaşım, dili daimi olarak gelişen dinamik bir olay olarak algıladığı için sadece eşzamanlı bir metodun bir dil analizinde uygulanmasının eksik kalacağı ve artzamanlı verilerden de sık sık yararlanmak gerektiği fikrini işler. Bu yönüyle bu teori, dili geçmiş ve mevcut haliyle, bir bütün olarak ele alması açısından oldukça tutarlı görünür. Lehmann'ın relatif yapılar için ortaya koyduğu analiz metodunun üç ana yönü olduğunu belirten yazar bunları "sıfatlaşma" (attribution), "bağımlılılaşma ve ismîleşme" (subordination and nominalization) ve boşluk oluşumu (gap-formation, leerstellenbildung) olduğunu söyler.

Eserin 18. ve 30. sayfaları arasında Türkçenin gramer özellikleri konusunda kısaca bilgi verilir. Eserin ana konusu ise, esas olarak, 31. sayfadan itibaren ismîleşme (nominalization) konusuydu başlar. İsmîleşme (masterlar ve fiilimsilerin çeşitli sentaktik yapılar şeklinde ortaya çıkışı) hakkında genel bilgiler verildikten sonra Türkçedeki ismîleşme konusuna geçilir. Burada Türkçede fiili isim haline getirmek için iki türlü ek olduğu ve ismîleştirme eklerinin fiillerin olumlu ve olumsuz köklerine gelebileceği, ancak isim yapım eklerinin sadece olumlu fiil kök ve gövdelerine getirilebileceği söylenir. Ayrıca isim yapım eklerinin her türlü fiil köklerine getirilemeyeceği ve onların çatı ekleriyle genel

olarak kullanılamayacağı belirtilir. Bununla birlikte ismîleştirme (masterlar ve fiilimsiler) eklerinin her türlü fiile getirilebileceği ve çatı ekleriyle birlikte kullanılabilmesi gerçeği dile getirilir. Burada yazarın söylemediği, ancak bizce önemli olan, konunun ismîleştirme eklerinin daha çok sentaktik bağlam içinde ortaya çıktığı, yapım eklerinin ise daha çok morfolojik bir proses olduğu gerçeğidir.

Daha sonra ismîleştirme içinde öznenin belirtilip belirtilmemesine göre ismîleştirme ekleri iyelik ekli (possessed) ve iyelik eksiz (non-possessed) olarak iki kısma ayrılır ve bunlardan iyelik ekli eklerin her zaman özneyi gösterdiği belirtilir. Ve öznenin gösterildiği ismîleştirmelerde öznenin genitif eki aldığı sonucuna varılır.

Partisip kısmında partisip konusu çok geniş bir biçimde ele alınır. Partisipler de aynı şekilde iyelik ekli (possessed) ve iyelik eksiz (non-possessed / free) olarak iki kısımda incelenir. İyelik eksiz partisipler de –An partisipi ve zaman partisipleri olarak ayrıca iki bölümde incelenir. –An partisipinin Türkçenin yaklaşık yüzde 65 kullanım oranıyla en yaygın partisipi olduğunu söyleyen yazar, bu partisipin zaman ve aspekt niteliği olmayan nötr bir partisip olduğunu ileri sürer. Bu partisipin hem sıfatı (attributive) hem de ismîleşmiş yan cümle (nominal head) olduğu açıklanır.

Yazar zaman gösteren iyelik eksiz partisiplerin –mİş, -(y)AcAk, -(I~A)r ve –mAz olduğunu belirtir. Bunlar arasında belirsiz geçmiş zaman, gelecek zaman ve geniş zaman partisiplerinin kullanım oranlarının diğerlerine nazaran yüzde onun altında olduğu ve özellikle geniş zaman partisipinin artık kullanımdan kalkmaya başladığı dile getirilir. Bu zaman belirten partisiplerin en önemli özelliği onların genel olarak bir özneye bağlı olarak ortaya çıkmalarıdır.

İyelik ekli partisiplerin özneyi gösterirken, bir argumanı belirttiklerinde, öznenin genel olarak genitif eki aldığını belirten yazar, diğer durumlarda yalın halde olduğunu söyler (s. 57). Bu arada bu partisiplerin zaman ve sebep bildiren yapılara dönüşümü de çeşitli örnekler üzerinde gösterilir ve gelecek zaman partisipinin aktif fiillere pasif anlamlar yükleyerek genelleştirdiği dile getirilir.

Eserin dördüncü bölümünde sıfat konusu (attribution) işlenir. Burada yazar, Tesnière tarafından geliştirilen Bağımlılık Grameri (Dependency Grammar)'nin cümlelerin unsurlarının önemlilik derecelerine göre oluşmuş bir ağ içinde birbirlerine dayalı birlik-telik oluşturdukları anlayışından bahseder ve bundan kaynaklanan Lehmann'ın teorisini incelemesine esas aldığı söyler. Daha sonra isim gruplarının, sıfat yapılarının, isim tamlamalarının ve *başbozuk* (bir terim olması için oldukça negatif bir kelime) yapılarının kendi iç ilgileri (relationality) incelenir.

Yazara göre iyelik eksiz partisipler bir propozisyon ifade ettikleri için özneyi belirtirler. Burada daha sonra belirsiz geçmiş zaman partisipi –mİş'in kimi zaman kendi yerini fiilden sıfat –(I)k'a bırakması ile *olan* partisipi ve fonksiyonları anlatılır. Baş-isim (head noun) partisipli yapılardaki isimlerin fonksiyonu konusu oldukça geniş bir biçimde tartışılırken partisiplerin bu isimleri yer, yön, araç, çıkma ve sebep gibi anlam incelikleri de göstererek nitelemeleri irdelenir. Yazar, burada, iyelik ekinin genitif niteleyiciler (attributes) içinde kelimeyi baş isme bağlama görevi yüklediğini söyler (s. 99). Daha sonra, Türkçede relatif yapıların diğer sıfatı veya sıfat-fiil türü yapılara paralelliği konusunu örnekler üzerinde gösterir.

Daha sonra bağımsız sıfat-fiil yan cümlesi konusuna değinilir. Bu tür yapılar, cümlede daha çok bağımsız iç cümlelerin sıfat-fiiller aracılığıyla ismî cümleler haline

dönmesinden meydana gelir. Bu bağımsız sıfat-fiil yan cümlesinde baş-isim kaçınılmaz olarak iyelik eki alır. Bu konuyla ilgili olarak yazar, genel olarak sıfat-fiilli yapılarda baş isimle relatif yapı arasındaki ilişkinin oldukça esnek ve kaygan olduğunu, bu konuda net bir kural konulamayacağını dile getirir.

Sıfat-fiiller konusunda işlenen bir diğer konu da partisipli yan cümleciklerle diğer isimden sıfat nitelemeleer arasındaki benzerlikler ve ayrılıklardır. Burada Lehmann'ın anlayışı doğrultusunda a) sıfat pozisyonunun sonraki kısımlara taşınması, b) sıfatların işaret sıfatlarına göre yeri, c) sıfatın belirlilik efekti, d) sıfat-fiillerin isim grupları içinde yeri konuları işlenir. Bu aşamada Türkçede hem genitifli hem de partisipli yapı pozisyonlarının cümle içinde daha sonraki bölgelere devrik olarak geçebileceğini ve bu iki yapının genel olarak işaret sıfatının solunda yer aldığını belirten yazar, bu ikisi arasındaki en önemli benzerliğin bir sıfat grubu yapısı içinde niteleme görevini yerine getirmeleri olduğunu dile getirir. Bununla birlikte, yazara göre, iyelik eksiz partisiplerin, gerçek sıfatlara iyelik ekli sıfatlardan anlam ve fonksiyon olarak daha yakın olduklarına dair belirtiler vardır. Bunlar sanki donmuş bağımsız kelimeler şeklinde sıfat olarak kullanılırken iyelik ekli daha çok genitifli yapılar gibi hareket ederler.

Bu kısımda *ki*'li yapılara da değinen yazar, bu yapıların Farsça kökenli olduğu ve Farsçadakine benzer fonksiyonlarda, özellikle baş-isim sonrası bağımlı yapılar şeklinde ortaya çıktığına işaret eder (s. 122). Bu bağımlı yapılar, sık sık, zarf bağımlı cümlecikleri ile konudışı bilgi veren yan cümlecikler fonksiyonunda bulunurlar. Yazara göre *ki* edatı ana cümleye çok sık bağlı olmayan serbest relatif yapılar (non-restrictive relative constructions) meydana getirir.

Eserin 5. bölümünde öznesiz bağımlı cümlelerde baş-ismin hangi halde olduğunun anlaşılması (case recovery in non-subject relativization) konusu işlenir. Bu konunun özellikle Japoncada oldukça problemliliğini örnekler üzerinde belirten yazar, benzer durumun Türkçede de mevcut olduğunu söyler. Baş-ismin hangi halde olduğunun anlaşılmasının daha çok anlam çerçevesi içinde, bağlamdan anlaşılabilirliğinden söz eden yazar, bunun için kesin kurallar koymanın çok zor olduğunu söyler (s. 133). Yazara göre bütün bu söylenenlere rağmen bu yapıların ilk bakışta tercih edilebilir anlamları vardır, ancak gerçek anlam daha geniş bağlam içinde net olarak belirlenebilir, ve yazar bu konuda Johanson'un çok isabetli yorumlarından örnekler verir. Baş-ismin hedef mi, kaynak mı yoksa araç yönleriyle mi anlamlandırılması gerektiği Türkçede morfolojik olarak pek sistematik değilken, İngilizcede bu durumun morfo-sentaktik belirleyicilerinin daha net olduğu gösterilir. Yazar, Türkçede bu konuyla ilgili kesin tespitlerin ve kuralların ortaya konması için daha ayrıntılı incelemelerin gerekliliğine dikkat çeker.

Yazar, eserin 6. bölümünde, cümlede partisip seçimi gibi oldukça önemli, bir o kadar da zor bir konuyu ayrıntılarıyla inceler. Bu konuyu ele alırken asıl açıklamak istediği hangi partisipin hangi tür cümle yapılarında ortaya çıktığını belirleyecek kurallar ve bunları doğuran faktörlerdir. Burada partisip seçiminde Underhill tarafından yapılmış kısa ve genel açıklama gösterilir. Bu açıklamaya göre -En şekli baş-isim özneyken, -Dig (notasyon kitaptan aynen) şekli ise özne olmadığı zamanlarda ortaya çıkar. Buna benzer açıklamaların yanlış yönlendirici olduğunu belirten yazar bu durumun daha çok dile özel bir konu olduğunu belirtir. Buna göre Türkçede iyeliksiz isim-fiiller (partisipler ve mastarlar) iyelikli morfolojiyi destekleyemedikleri için özneli relatif yapıları meydana getiremezler. Bundan dolayı iyelikliler sadece ve sadece bu iyeliksiz konumda

bulunurlar.Yazara göre baş-isim ve partisip seçimi arasındaki ilişki Türkçenin ikinci dereceden önemsiz bir morfolojik özelliğidir.

Bu bölümün son kısmında özellikle relatif yapılardaki yarı öznelerin analizi yapılmıştır. Burada yazar, bu öznelerin eylem yapmadaki kontrolleri, sayıları ve iyelik özelliklerine göre yeni bir inceleme anlayışı geliştirir ve sadece belirlilik, kesinlik ve atıf gibi özelliklerin yetersiz kalacağını belirtir.

Eserin sonunda yazarın kullandığı kaynak malzemenin bir listesi sunulmuştur. Yazar burada gazetelerden, edebi ve bilimsel eserlerden topladığı verileri kullanım oranları bakımından hem kendi aralarında hem de İngilizce mukabilleriyle karşılaştırmıştır.

Yazar, Türkçedeki relatif yapıları daha önceden de yapılmış çalışmaları dikkate alarak daha derli toplu bir biçimde ortaya koyarken Lehmann tarafından geliştirilen teorinin kıstaslarına göre değerlendirmelerde bulunur. Bununla birlikte eserin sonuç bölümünde yazarın vardığı sonuçların bu teorik açıklamalara ne ölçüde uyup uymadığı açık ve net bir biçimde ortaya konmamıştır. Buna ek olarak, Türkçede relatif yapıları oluşturan gramer birliklerinin olumsuz ve sorulu cümlelerde oluşturabilecekleri değişik durumlarla isim-fiillerin zarflı yapılarla nasıl bir yapısal görünüşe geçebilecekleri gibi konulara eserde pek yer vermemiştir. Bu arada hem konuşma hem de yazı Türkçesinde geniş olarak kullanılan ve hem isim fiilli hem de ki'li yapılarla bir cümle içinde var olan kompleks relatif yapıların birbirleriyle olan ilişkileri de incelenmemiştir. Yazarın kendisinin de dediği gibi relatif yapıların bir çok yönüyle ilgili problemlerin çözümlenebilmesi için yeni ve sistematik çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu eser Türkçedeki relatif yapıların genel bir resmini ortaya koyması ve onlarla ilgili bir çok problemi çözmeye yönelik yeni teknikler yaratmaya girişmesi bakımından oldukça başarılı bir çalışma olmuştur. Yazar, incelemede kullandığı kaynak malzemeyi seçmede gösterdiği titizliği, esas aldığı teorinin tanımlanması ve uygulanışı konusundaki üslubu ve problemlere dikkat çekmedeki samimiyeti bakımından Türk dil bilimi alanında örnek bir çalışma ortaya koymuştur.

Fikret TURAN